

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

NOVEMBER
1956

ONDER REDACTIE VAN
H. DE JONG

29e JAARGANG
Nº 11

Redactie-adres: Aurorastraat 26, Utrecht. Administratie: Mr. N. B. ten Bokkel Huinink, secretaris der vereniging, Nieuwe Gracht 133, Utrecht. Gironummer 575520 ten name van „Oud-Utrecht”

BIJ EEN AFSCHEID.

Wie bijna 48 jaren werkzaam is geweest aan het Utrechtse gemeente-archief kan getuigen de geheimen van die instelling door en door te kennen. Zo iemand is de heer G. Brinkhuis, die op 12 oktober wegens het voltooien van zijn 65e levensjaar de archiefdienst heeft verlaten.

Onder drie archivarissen, mr. S. Muller Fz., dr. W. C. Schuylenburg en de tegenwoordige archivaris heeft de afgetreden ambtenaar een onnoemelijke hoeveelheid inventarisatie- en beschrijvingsarbeid tot stand gebracht, aanvankelijk onder leiding, later meer en meer zelfstandig. Hem kon inderdaad dergelijk werk volledig worden overgelaten. Zijn aangeboren nauwkeurigheid en systematische aanleg, gevoegd bij een nauwgezette plichtsvulling hebben in belangrijke mate bijgedragen om in de loop der jaren het gemeente-archief en zijn verzamelingen voortreffelijk te ordenen en te beschrijven. Een aanduiding als „de laatste uit de school van Muller” zegt ook buiten archiefkringen iets over de deugdelijkheid van zijn arbeid.

Archiefambtenaren timmeren doorgaans niet aan de weg en veel van hun arbeid blijft anoniem, maar de geregelde bezoekers van het gemeente-archief kennen uit de practijk het nut van het werk, dat, in dit geval, de heer Brinkhuis zo voortreffelijk verricht heeft. Niemand is zo thuis in de topografische verzameling als hij en uit het archief en de bibliotheek wist hij steeds te voorschijn te brengen wat er over dit of dat onderwerp verscholen was. Wanneer men daarbij de grote welwillendheid en zakelijkheid bedenkt, waarmee de heer Brinkhuis in zijn langdurige ambtstijd duizenden bezoekers heeft geholpen en voorgelicht, is het duidelijk, dat zijn vertrek een voelbare leemte achterliet. Het moge hem tot voldoening strekken, dat zijn toegewijde arbeid velen ten goede is gekomen en nog lang ten goede zal komen.

Bij allen die de heer Brinkhuis op de dag van zijn afscheid blijk gegeven hebben van hun waardering heeft Oud-Utrecht zich van harte aangesloten. Ook onze vereniging voelt zich erkentelijk voor velerlei handreiking aan Maandblad en Jaarboekje, in het bijzonder voor de nauwgezette samenstelling van de kroniek van de stad Utrecht in de laatste elf jaargangen. Men denke daar niet licht over en veronderstelle niet, dat die kronieken zonder meer uit de dagbladen bijeen zijn verzameld. De couranten mogen als globale leidraad gediend hebben, uit oogpunt van volledigheid en nauwkeurigheid schiet hun berichtgeving te kort. Controle, aanvulling, informatie waren ieder jaar nodig om die lijsten der gebeurtenissen te maken tot wat zij geworden zijn: een betrouwbare bron van gegevens voor nu en later. Wij betreuren het, al kunnen wij het begrijpen, dat de samensteller gemeend heeft deze vrijwillig op zich genomen taak met zijn twaalfde kroniek in het a.s. Jaarboekje te moeten beëindigen en aan een jongere kracht over te dragen.

Wanneer er een wens in ons eigen belang uitgesproken mag worden, is het deze, dat de heer Brinkhuis, ambtelos burger geworden, er zich nog eens toe zal zetten een aantal publicaties over Utrechtse kunstenaars te schrijven, even goed gedocumenteerd als de proeven die hij op dit gebied in vroeger jaren voor het Jaarboekje heeft geleverd. Want dat hij, na even uitgeblazen te hebben, tot zijn eerste liefde zal terugkeren, staat vast.

v.C.

DE NEDERLANDSCHE MAATSCHAPPIJ VOOR SPOORWEGMATERIEEL FABRIEK DAMLUST.

(Het artikel, dat hier volgt, verscheen in „Spoor- en Tramwegen”, tijdschrift voor het spoor- en tramwegwezen in Nederland en Indonesië, van 29 maart 1956. Schrijver is de voorzitter van onze vereniging. Het leek ons ook voor de lezers van Oud-Utrecht interessant van dit artikel kennis te nemen. De redactie van Spoor- en Tramwegen verleende ons toestemming de bijdrage over te nemen; zij leende ons ook bereidwillig het cliché, dat men bij dit artikel afgedrukt ziet. Redactie).

In de overtuiging, dat bij het gereedkomen van een groot aantal nieuwe spoorlijnen in Nederland ook veel spoorwegmaterieel nodig zou zijn, wordt door dr. A. Vrolik te 's Gravenhage in 1861 opgericht de Nederlandsche Maatschappij voor Spoorwegmaterieel, die in 1862 overgaat tot het bouwen van een fabriek te Utrecht.

In 1849 onteigent de gemeente Utrecht ten behoeve van de

Rijnspoorweg de hofstede Damlust, gelegen aan de Leidseweg tussen de eerste en de tweede Moesgracht, een terrein dus dat doorloopt tot aan de tegenwoordige Croeselaan. Het gedeelte tussen de eerste en tweede Moesgracht, waarop de eigenlijke hofstede was gelegen, werd in 1851 door de stad aan de Rijnspoor verkocht voor de bouw van nieuwe cokesovens, en een deel groot twee bunder tussen de tweede en derde Moesgracht werd aan het departement van Oorlog overgedragen; het resterende gedeelte is toen aan de stad gebleven. Dit stuk nu, groot ruim vier bunder, werd bij akte van 27 mei 1862 aan de Maatschappij voor Spoorwegmaterieel verkocht, die daarna ook nog de twee bunder van het departement van Oorlog in eigendom kreeg. Op dit terrein van ruim zes bunder, gunstig gelegen aan de Leidseweg en de Croeselaan en vlak tegen het toenmalige spoorwegterrein, bouwde de maatschappij in 1862 haar fabriek — die reeds in datzelfde jaar in gebruik kwam — en begon zij haar eerste rytuigen en wagens te vervaardigen.

Toen inmiddels de eerste secties van de Staatslijnen in uitvoering waren gekomen, moest de regering zich beraden over de wijze van exploitatie. Tot exploitatie door particulieren werd besloten.

In de memorie van toelichting verklaarde de regering dat zij van meer dan één zijde aanbiedingen voor een gehele of gedeeltelijke exploitatie van het staatsnet had gekregen. Met de N.R.S., de N.C.S., de Antwerpsche Spoorwegmaatschappij, de heer Bredius, de Nederlandsche Maatschappij voor Spoorwegmaterieel, en de heer F. van Heukelom namens een op te richten Nationale Nederlandsche Spoorwegmaatschappij, was over de voorwaarden van een te verlenen concessie geconfereerd. De onderhandelingen met de beide laatstgenoemde verenigingen, waarvan de Maatschappij voor Spoorwegmaterieel in 's Gravenhage was gevestigd en de groep Van Heukelom in Amsterdamse handelskringen was gevormd, hadden daarbij de meeste resultaten opgeleverd.

Gesteund door het krachtige pleidooi van minister Thorbecke ten gunste van particuliere exploitatie, viel de overwinning aan de regering niet moeilijk. De wetsontwerpen werden met een overgrote meerderheid in de Kamers aangenomen en 3 juli 1863 door de koning bekrachtigd.

De Haagse en Amsterdamse verenigingen besloten zich daarna te combineren, en aan deze combinatie werd bij beschikking van 11 augustus 1863 de concessie verleend voor de exploitatie van alle aan te leggen staatsspoorwegen met uitzondering van de lijn Amsterdam—Nieuwe Diep, die aan de H.S.M. in exploitatie werd gegeven¹⁾. Bij de onderhandelingen met de Ned. Mij voor Spoor-

¹⁾ Jonckers Nieboer. Geschiedenis der N.S., 2de druk.

wegmaterieel was overeengekomen, dat deze maatschappij zich zou ontbinden en haar fabriek te Utrecht volgens overeenkomst zou inbrengen in de nieuwe vennootschap. De directeur dr. A. Vrolik werd één van de eerste vijf directeuren van de Exploitatie Maatschappij, tezamen met T. de Brouwer van Hogendorp te 's Gravenhage, H. P. van Heukelom te 's Gravenhage, H. A. van den Wall Bake te Utrecht en W. Testas te Amsterdam, terwijl de heer F. van Heukelom van de Amsterdamse groep voorzitter werd van de Raad van Bestuur en Toezicht van de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen²⁾.

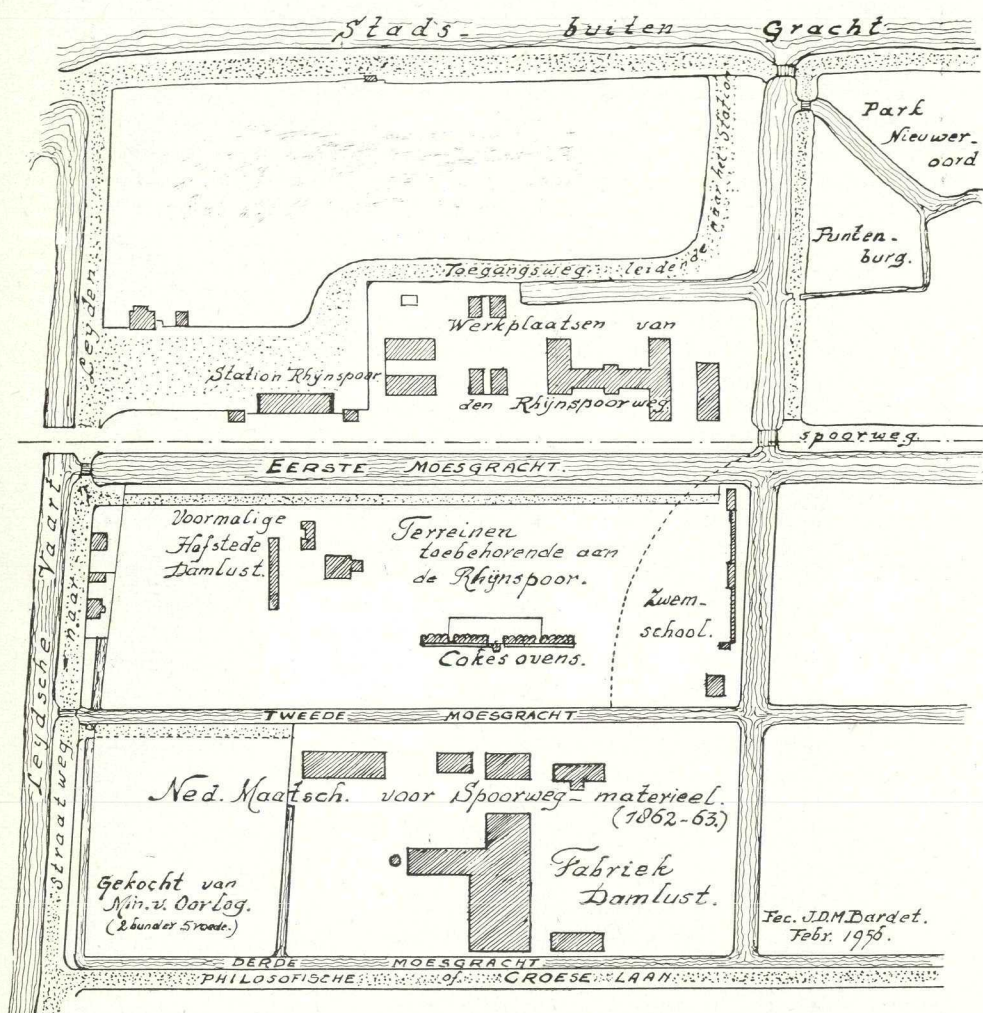
Quack zegt hiervan in zijn Herinneringen: „De Haagse combinatie bracht het talent aan, de Amsterdamse vereniging zou voor het geld zorgen.”

Zo was dus reeds na één jaar aan het zelfstandige bestaan van de Maatschappij voor Spoorwegmaterieel een einde gekomen, maar de Utrechtse fabriek Damlust had als onderdeel van de grotere S.S. nog een belangrijke toekomst in het vooruitzicht. Zoals we hiervoor reeds zagen, werd in 1862 door de maatschappij met de bouw van de fabriek begonnen en aan het einde van dat jaar waren reeds drie grote en twee kleinere gebouwen geplaatst, die een gezamenlijke oppervlakte van 3400 m² besloegen.

In het jaar 1863 konden aan de S.S. worden afgeleverd twaalf rijtuigen en 47 wagens. Meer ruimte was nodig zodat de overdekte ruimte van 3400 op 4950 m² geklommen was, door het vergroten der wagenmakerij en het bouwen van een tijdelijk gebouw voor de draaiërij. In 1864 konden reeds worden afgeleverd zeventwintig rijtuigen en 186 wagens, terwijl in 1865 deze aantallen waren opgevoerd tot veertig rijtuigen en 370 wagens in een overdekte ruimte die op 1 januari 1865 5600 m² bedroeg, welke ruimte in 1866 nog tot 7600 m² werd opgevoerd. In de eerste drie jaren van haar bestaan heeft de fabriek van de Maatschappij in bestelling ontvangen 146 rijtuigen en 1170 wagens. Op 31 augustus 1866 stond in de fabriek het duizendste voertuig aldaar vervaardigd ter keuring gereed. Een gedenkkaart in gouden letters gedrukt van dit feit gewagmakend hangt nog in het Spoorwegmuseum als herinnering.

Met voldoening maakt de directie van de S.S. in haar jaarverslagen gewag van het feit dat de kosten van de in haar eigen fabriek vervaardigde voertuigen ruim tien procent lager liggen dan de prijzen welke door vreemde fabrieken voor soortgelijke voertuigen worden gevraagd. Dit is blijkbaar mogelijk door de grote jaarbestellingen van 500 en 450 stuks in de jaren 1865 en 1866. Als dan echter een verzadiging in de behoefte bij de S.S. is bereikt en veel kleinere aantallen in uitvoering worden gegeven, gaat de

²⁾ Jaarverslagen der S.S., 1863—1868.

Overzicht van de ligging van de fabriek Damlust te Utrecht omstreeks 1865.

Schaal 1 : 5000.

Samengesteld uit gegevens van het Gemeentearchief te Utrecht.

fabriek met verlies werken en wordt einde 1867 radicaal tot liquidatie besloten. Werkten er in 1867 nog 410 arbeiders, in 1868 zijn dit nog slechts zestig man. Op 1 september 1868 had de liquidatie plaats met een verlies van f 21.767.90.

Tot deze liquidatie had nog een andere omstandigheid medegewerkt. Volgens de concessievoorwaarden was de staat verplicht

werkplaatsen aan de M.t.E.v.S.S. te leveren. De maatschappij bood toen aan de fabriek Damlust te Utrecht hiertoe te bestemmen, doch de staat sloeg dit aanbod van de hand. Zij wenste twee centrale werkplaatsen, één voor de noordergroep te Zwolle en één te Tilburg voor de zuidergroep, hetgeen dan ook geschiedde. De machines en werktuigen van Damlust werden overgebracht naar de kleinere lijnwerkplaatsen, die de maatschappij inmiddels te Hengelo, Groningen, Zutphen, Venlo, Maastricht en Boxtel had ingericht. De sedert 1870 ledig staande fabriek werd gedurende enige jaren gebruikt als stalling van vee ten behoeve van de Maatschappij tot Exploitatie van Vee stallen en Veetransporten, terwijl een gedeelte van de bureaulokalen als kantoor van de sectie-ingenieur der lijn Utrecht—Eindhoven werd benut. Terrein en gebouwen gingen in 1874 met een voor de maatschappij aanzienlijk verlies in eigendom over aan het departement van Oorlog en werden als geniekasernen ingericht.

Dr. Agnites Vrolik, de initiatiefnemer voor het bouwen van de wagonfabriek te Utrecht, die voor dit van vooruitziende blik en voortvarendheid getuigende initiatief o.m. beloond werd door zijn benoeming tot president-directeur van de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen, werd geboren te Amsterdam op 28 februari 1810. Hij studeerde aan het atheneum te Amsterdam voor wis- en natuurkunde waar hij ook promoveerde.

In 1840, dus op dertigjarige leeftijd, werd hij essayeur-generaal aan 's Rijks munt en later voorzitter van het muntcollege.

Hij was van 1854 tot 1858 minister van financiën in het ministerie Van Hall-Donker-Curtius en daarna in dat van Van der Brugghen. Vrolik was president-directeur van de S.S. tot 1864. Hij overleed 8 juni 1894³⁾.

J. D. M. BARDET

3) Nieuw Ned. Biographisch Woordenboek, 3de deel.

LOFDICHT OP DOORNBURGH.

Nadat Huygens zijn buitenplaats Hofwyck had bezongen (1651), Cats zijn buiten Zorgvliet (1656), werden gedichten op buitenhoven mode. Wie zelf geen poëzie beoefende, vond licht een vriend bereid tot deze taak of betaalde zijn dichter. Aan de Vecht werd o.a. Ouderhoek bezongen door Antoni Jansen (1695), Goudestein door Constantijn Huygens en Lucas Rotgans (1696), Vyverhof door Gualtherus Blok (1702).

Ook Doornburgh kreeg zijn lofdicht van Katharyne Lescaillje (1649-1711): Gezang op Doornburq. luthove van den Heere Willem van Zon, domheer van Oud-Munster. Zonder jaartal¹⁾.

¹⁾ Katharyne Lescaillje, Tooneel- en Mengelpoezy. Te Amsteldam, 1731. Dl I. Blz. 243—249.

Katharyne was de dochter van den Amsterdamsen boekverkoper en uitgever Jacob Lescaijle (1611-1677). Na zijn dood bestuurde Katharyne den boekhandel onder De Erven van Jacob Lescaijle. Bovendien dichtte zij bruiloftszangen en treurspelen, vertaalde ook een Franse tragedie. Zij werd als dichteres zeer vereerd en haar verzamelde werken zijn na haar dood in octavo-formaat en perkamenten banden prachtig uitgegeven. Doch haar werk is zonder betekenis. Zo ook dit lange lofdicht op Doornburgh, dat haar waarschijnlijk door Domheer Van Zon werd besteld voor een goed honorarium, want zij noemt hem haar Maecenas:

*Gy myn Parnas, ó Eer der hoven!
Waar op uw Voedsterheer, uw Zon
Zal, als Apol, myn dichtlust wekken,
En voor Meçenas my verstrekken.*

Willem van Zon was rond 1800 de bewoner van Doornburgh; hij kocht in 1686 een prebende in Oudmunster en overleed in 1713.

Is hij ingenomen geweest met Katharyne's gedicht, dat over den tuinaanleg, de symmetrisch aangelegde bloemperken of broderies voor het huis ²⁾, de tuinsieraden, de heerlijke boomgaarden en vruchtenkassen die Doornburgh bezat, zwijgt, terwijl hofgedichten ons hierover uitvoerig plegen in te lichten?

De dichteres bepaalt er zich toe de vruchten te roemen, de kersen, krieken en morellen, de druiven, perziken en abrikozen, die heerlijker dan voorheen bloeien, rijpen en blozen

*Nu gy word van een Zon bescheenen,
Die dag en nacht zyn stralen schiet.*

Katharyne zinspeelt hier op de vergulde stralende zon in het toegangshek, dat Willem van Zon deed plaatsen, en dat uit het begin der 18e eeuw moet dagtekenen. De gebruikelijke stenen pilasters werden hier ingenomen door een ijzerconstructie die pijlers moesten suggereren en van onder tot boven zijn verbonden door vol Lodewijk XIV-ornament. Deze „pijlers” worden bekroond door twee ronde ijzeren torens of burchten, waaruit doorntakken omhoogsteken, die den naam van het landgoed verzinnebeelden. De zon boven den naamband duidde op den naam van den eigenaar Willem van Zon ³⁾.

C. C. VAN DE GRAFT.

²⁾ Afgebeeld in R. van Luttervelt, De buitenplaatsen aan de Vecht. Lochem, 1943. Naar De Zegenpralende Vecht.

³⁾ Van Luttervelt. Blz. 203.

KLEINE MEDEDELINGEN

Twentsche Bank. In Oud-Utrecht van mei van dit jaar komt van de hand van de heer Briët een artikel voor over het Janskerkhof, dat vervolgd wordt in het julinumnummer. Daarin is sprake van de tegenwoordige Twentsche Bank. Het is misschien wel aardig te vermelden, dat dit huis een rol speelt in de Franse roman *La maîtresse et l'amie* van de Académicien Jean-Louis Vaudoyer. Het gebeurt niet alle dagen, dat een Frans romanschrijver zijn handeling geheel of gedeeltelijk in Nederland situeert. De schrijver heeft het huis zeer zorgvuldig bekeken en beschrijft het nauwkeurig. Hij geeft trouwens meer interessante uitspraken over Utrecht. Een artikel hierover komt voor in het Nieuw Utrechts Dagblad van 25 februari 1950. G. G. E.

Charles Radar. In het julinumnummer van het Maandblad komt een kleine mededeling voor over de Franse geestelijke Charles Radar. Uit het stukje zou opgemaakt kunnen worden, dat er tussen zijn naam en de huidige „radar” enig ander verband bestaat dan louter homonymiteit. Dit is niet het geval: radar is een zogenaamd letterwoord, zoals Unesco, Nato e.d., gevormd van de beginletters van Radio, Detection and Ranging.

G. G. E.

Soester dorpskern. In de Amersfoortse Courant van 13 september 1956 troffen wij de hier volgende mededelingen aan betreffende Soest.

Met burgemeester mr. S. P. baron Bentinck als de grote animator, blijkt men ook in de gemeente Soest steeds meer belangstelling te krijgen voor historische gebouwen en gegevens.

Tot vóór enkele jaren had men in deze gemeente weinig interesse voor het heem in het algemeen en beperkten de activiteiten zich voornamelijk tot het werk van enkelingen, die er een hobby van maakten. Een van deze speurders in archieven is de heer E. Heupers, die enkele schijnbaar onontwarbare knopen van de Soester geschiedenis wist te ontrafelen.

Met de burgemeester en enkele andere „pioniers” willen zij de oude dorpskern achter de hervormde kerk zoveel mogelijk naar oude trant herstellen en restaureren, om haar daarna tot een van de be-

zienswaardigheden van Soest te maken.

Weinig plaatsen in ons land hebben een schonere oude dorpskern dan Soest. De oudste wegen uit de omgeving komen er bij elkaar en naast het antieke gemeentehuis rusten ook de oude dorpschool, de beroemde herberg „De Drie Ringen” en de dorpspomp onder de schaduw van de eeuwenoude toren.

Door in het verleden uitgevoerde restauraties zijn verschillende historische huizen voor verval behoord, maar er zijn nog andere gebouwen, die een dringend herstel eisen, willen ze niet voor het nageslacht verloren gaan. Misschien is het daarom ook in Soest van belang, dat evenals in Amersfoort en vele andere kleinere plaatsen met een historisch verleden hier een oudheidkundige kring wordt opgericht.

Bij sloopwerk op de hoek F. C. Kuiperstraat—Van Weestraat groef men een kelder op, waarvoor ook van de zijde van het gemeentebestuur veel belangstelling bestaat. Zodra de resten van de sloop verdwenen zijn, zal de dienst van gemeentewerken opgravingen gaan verrichten. Al mocht deze kelder — wat te verwachten is — alleen maar een nietszeggend metselwerkje zijn, het initiatief alleen is al een opgraving waard.

Enige tijd geleden kocht het gemeentebestuur drie oude, aan elkaar gebouwde huisjes aan in de Eemstraat, terwijl men er belang bij heeft om ook het oude gemeentehuis in zijn bezit te krijgen.

Oude Soestenaren weten nog, dat ze in het gebouw aan de Eemstraat hun belastingen moesten betalen en het kiesrecht konden kopen. Soest was een agglomeratie van 300 inwoners, zodat op het gemeentehuis nooit veel te doen was.

Om het gebouw toch een bestemming te geven, diende het als woon- en diensthuis voor de veldwachters. In 1888 verhuisde de secretarie van de Eemstraat naar de Steenhoffstraat.

Wanneer de gemeente het oude gemeentehuis heeft aangekocht, wil men het eerst duchtig onder handen nemen. Het ligt in de bedoeling om er daarna een oudheidkundige kamer in onder te brengen. Voor Soest zal dit een grote aanwinst betekenen. En de oude dorpskern zal daardoor in welvaart en aantrekkelijkheid winnen.